

'rauwe' zeventiende eeuw bedoeld wordt, maar als goudeneeuwse literatuur één doel heeft, dan is dat wel de opvoeding van de lezer c.q. toeschouwer tot, om met Dirk Volckertsz. Coornhert (1522-1590) te spreken, de 'wellevenskunste'. Niet anders dan in de achttiende eeuw gaat het dus óók in de zeventiende eeuw 'om deugd-beoefening; om een leerschool der deugd' (p. 117). Nog een voorbeeld. Hanou neigt ertoe achttiende-eeuwse literatuur primair vanuit een inhoudelijk perspectief te bezien, terwijl de zeventiende-eeuwse letterkunde voor hem een vooral op de vorm gerichte aangelegenheid lijkt te zijn. Vergelijk: 'De nadruk ligt [in de Verlichtingsliteratuur] niet langer op vormen en poëtische principes, maar op vragen over menselijkheid en maatschappelijkheid' (p. 19). Welnu, het behoeft denkelijk geen betoog dat 'vragen over menselijkheid en maatschappelijkheid' óók in de zeventiende eeuw (in welk tijdvak eigenlijk niet?) in het middelpunt van de literaire belangstelling staan. En wat die 'vormen en poëtische principes' betreft, die bieden in de *experimentierfreudige* zeventiende eeuw doorgaans een veel minder dwingend korset dan in een belangrijk deel van in ieder geval de 'kanonieke' achttiende-eeuwse letterkunde. Na 1670 is het in bijvoorbeeld het gelegenheidsgedicht, de tragedie en het epos met vormexperimenten goedgevoerd. Het is in dat licht voor de achttiende eeuw zeker legitiem van een formele verstarring te spreken, die als zodanig een verklaring vindt in een kennelijk algemeen aanvaarde, stringente regelgeving. Met andere woorden: het eigenlijke, onderscheidende kenmerk tussen de zeventiende en achttiende eeuw kan maar beter niet in de principiële omgang met 'vormen en poëtische principes' gezocht worden!

De negentiende eeuw komt er bij Hanou niet veel beter van af. Staat bij hem de achttiende eeuw voor morele onafhankelijkheid en het zoeken naar de eigen plaats in de samenleving, de daarop volgende honderd jaar zouden nogal eens getuigen van 'een bloedeloze en krampachtige victoriaanse [...] moraal' (p. 117). 'Wij zien', zo betoogt Hanou elders, 'dat zijn [van de 'achttiende-eeuwer'] drift voor deugd – morele kunde, een *ars* – een pogen is een nieuwe individualiteit en tegelijk een nieuwe maatschappij op te bouwen; en dat dit streven zeker niet is: een verstarde manie om alle voorschriften te gehoorzamen, zoals in de negentiende eeuw vaak het geval is' (p. 19). In de lijn van de beide voorgaande uitspraken kan ook de observatie bezien worden dat rond 1800 'de vaak toch wat libertijnser achttiende eeuw plaats begon te maken voor een andere, burgerlijker eeuw' (p. 69). Afgezien van de vraag of het begrip 'burgerlijk' in dit citaat wel zo gelukkig gekozen is, ben ik van mening dat het hier uitgedragen beeld van de negentiende eeuw net zo eenzijdig is als het nog altijd vigerende imago van de achttiende eeuw als 'pruikentijd'.

Het is tijd voor een conclusie. De zestien artikelen die Hanou gebundeld heeft, geven een fascinerende indruk van 'de *nieuwe* achttiende eeuw' zoals die sinds enkele decennia in het onderzoek gestalte heeft gekregen. Het streven naar vrijheid, het verlangen naar zelfontplooiing, het open maatschappelijke debat, de behoefte de mens te beschaven en de samenleving vorm te geven – het zijn alle trefwoorden die karakteristiek zijn voor het rijke corpus van de Nederlandse Verlichtingsliteratuur. Hanou biedt zestien inspirerende verkenningen, evenveel stukken ook waarin niet alleen de veelzijdigheid, maar ook de relatieve onbekendheid van speciaal de omvangrijke achttiende-eeuwse prozaliteratuur aan de dag treedt. Zijn exemplarische aanpak maakt het mogelijk 'in te zoomen' op bepaalde auteurs, genres of literaire ontwikkelingen, maar tegelijkertijd onderstreept *Nederlandse literatuur van de Verlichting* daardoor, dat er momenteel een duidelijke behoefte bestaat aan overzichten, aan een genuanceerde beschrijving van de grote lijnen. Daarvoor lijkt de tijd ook alleszins rijp: niet voor niets kunnen we inmiddels teruggrijpen op vijftig jaar onderzoek dat afrekenet met de clichés zoals die jammer genoeg nog steeds met betrekking tot het tijdvak 1670-1830 bestaan. Zou dat nu niet iets voor Hanou zelf zijn – een synthetiserende monografie over de Nederlandse Verlichting en de literatuur van de achttiende eeuw?

J.W.H. Konst

Decorum : observaties over de literaire gepastheid in de renaissancistische poëtica / Jeroen Jansen. - Hilversum : Verloren, 2001. - 439 p. ; 24 cm
ISBN 90-6550-671-3 Prijs: € 40,00

Zonder gepastheid geen geslaagde menselijke communicatie. Iedereen past dit uitgangspunt als vanzelfsprekend toe in zijn mondelinge of schriftelijke interactie met anderen, zonder zich doorgaans te realiseren dat men daarbij zeer complexe afwegingen maakt over inhoud en presentatie van de boodschap om deze zo goed mogelijk te laten overkomen. Of men daarbij altijd veilig op eigen intuïtie kan varen, is natuurlijk de vraag. Gezien de aandacht voor dit vraagstuk in rhetorica's en poëtica's is men daar niet altijd gerust op geweest. In een omvangrijke studie heeft Jeroen Jansen onderzocht wat men in de Renaissance nu precies verstond onder de literaire gepastheid of het *decorum*, zoals deze belangrijke stijldeugd in de handboeken meestal wordt aangeduid. Daarbij stelt Jansen zich tevens de vraag of zich in de loop van de zeventiende eeuw veranderingen hebben voorgedaan in de houding ten opzichte van het literaire *decorum*, zoals wel wordt gesuggereerd.

Aan het eigenlijke onderzoek gaat een uitvoerige verkenning van het begrip *decorum* sinds de klassieke periode vooraf. Waar de classificatie als stijldeugd en de huidige betekenis een beperkte reikwijdte van dit begrip suggereren, blijkt het *decorum* volgens de literaire theorie op elk mogelijk niveau zijn rol te spelen bij de totstandkoming, presentatie en beoordeling van teksten. Deze grote reikwijdte leidt tot een zekere ongrijpbaarheid van het fenomeen met als gevolg dat het in lang niet alle handboeken als afzonderlijk concept behandeld wordt. Jansen is er desalniettemin in geslaagd een indrukwekkend scala van zowel klassieke als renaissance-cistische uitspraken over het *decorum* te achterhalen, niet alleen in het (Neo)latijn en de gangbare volkstalen maar ook in het Spaans en Italiaans. Om een indruk te geven van dit materiaal zijn twee Neolatijnse bronnen als bijlagen toegevoegd. Wat merkwaardig is de verschillende inrichting van deze bijlagen. Het gedeelte over het *decorum* uit Juan Luis Vives' *De ratione dicendi* (1532) wordt geparafraseerd met geselecteerde Neolatijnse tekstcitataten in de noten, terwijl van Giovanni Antonio Viperano's beschouwing over hetzelfde onderwerp in diens *De poetica libri tres* (1579) de volledige tekst met een Nederlandse vertaling wordt gegeven. Eveneens is de keuze van deze bijlagen opmerkelijk. Ze blijken binnen Jansens betoog namelijk een nogal beperkte rol te spelen. Hier zal de overweging meegespeeld hebben dat beide traktaten een zelfstandige beschouwing aan het *decorum* wijden.

De grote reikwijdte van het *decorum* vraagt als het ware om nadere indelingen. Zo maakt Lausburg in diens standaardwerk *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960) onderscheid tussen een 'inneres' en 'äusseres' *aptum of decorum*. Zeer globaal gesproken gaat het daarbij om de interne gepastheid binnen een tekst en om de gepastheid van een tekst in relatie tot meer externe omstandigheden. Jansen neemt deze indeling niet over omdat ze voor de Renaissance ahistorisch zou zijn. Hoewel poëtische teksten uit die periode veelal geen duidelijke indeling ter zake maken, lijkt een classificatie in een poëticaal, rhetorisch en ethisch *decorum* volgens hem toentertijd wel gehanteerd te zijn. Jansen maakt echter niet expliciet duidelijk in hoeverre hij deze indeling overneemt, maar elders in zijn studie gebruikt hij wel de noties poëticaal en rhetorisch *decorum*. Daarmee lijkt hij aan te sluiten bij door Van Stipriaan gehanteerde kwalificaties in diens studie *Leugens en vermaak* (1996), die daar respectievelijk 'de gepastheid van de bewoordingen op de inhoud' en 'de gepastheid van de bewoordingen op het publiek' vertegenwoordigen. Daarmee zijn we, zij het onder andere bewoordingen, weer erg dicht genaderd bij de indeling van Lausberg. Ahistorisch of niet, een dergelijk onderscheid blijkt deze complexe materie in elk geval beter hanteerbaar te maken.

Voor de opbouw van zijn studie hanteert Jansen een driedeling die stoelt op Aristoteles' *Rhetorica*, en wel die in *ethos*, *pathos* en *logos* (p. 12). De sectie *Ethos* behandelt het *decorum* voor zover dat in relatie staat tot de 'overtuigingskracht ontleend aan het karakter van de spreker', de eisen dus waaraan de spreker moet voldoen om overtuigend te zijn. Daarbij komen aspecten aan de orde als morele integriteit en stilistische identiteit, waartoe bijvoorbeeld ook het in de Renaissance zo actuele vraagstuk van het ciceronianisme behoort. In het verlengde van de kwaliteiten van de spreker liggen de eisen waaraan toneelpersonages moeten voldoen. De beeldvorming daaromtrent komt uitgebreid aan de orde, met aandacht voor zaken als de deugdzaamheid van karakters, de waarschijnlijkheid en poëtische gerechtigheid.

Onder de noemer *Pathos* wordt vervolgens de 'overtuigingskracht ontleend aan de opgewekte emoties en de psyche van de toehoorder' besproken, ofwel de afstemming inzake gepastheid op het publiek. Die wordt in deze afdeling vooral aan de hand van het Nederlandse

renaissancetoneel geanalyseerd. Aanpassingen aan de smaak van het publiek lijken zich daarbij voor te doen.

Vanuit een derde invalshoek, onder de noemer *Logos* ofwel de 'rationele argumenten ontleend aan de tekst', wordt het *decorum* hier met name bestudeerd op grond van de relatie tussen het onderwerp of de stof en de verwoording daarvan, met andere woorden: de verhouding tussen *res* en *verba*. Welke stijl dient men bijvoorbeeld te hanteren bij hoogstaande onderwerpen of bij christelijke stof? Om dergelijke vereisten naar waarde te kunnen schatten dient een auteur over een goed ontwikkeld oordeelsvermogen en dito smaak te beschikken. Over dit aspect, het *iudicium*, bevat deze afdeling een boeiend hoofdstuk. Daarbij wordt, nogal verrassend in deze studie over literaire gepastheid, als voorbeeld vrij ruim aandacht besteed aan een in de tweede helft van de zeventiende eeuw in Duitsland opgekomen ideaal van *politische Klugheit*, bedoeld om de politicus en diplomaat bij al zijn communicatie van goede smaak en een overwogen oordeel te voorzien. Ook de smaak van het publiek komt bij dit alles aan de orde.

In zijn nawoord komt Jansen terug op de vraag of er zich in de onderzochte periode veranderingen hebben voorgedaan ten aanzien van de literaire gepastheid, meer specifiek: of er in de loop van de zeventiende eeuw meer nadruk is komen te liggen op het rhetorisch (publieksgerichte) *decorum* ten koste van het poëticaal (op de inhoud afgestemde) *decorum*. Op grond van het bestand aan theoretische uitspraken is Jansen nogal terughoudend om die vraag positief te beantwoorden. Gedurende de hele periode blijkt er in zijn corpus sprake van een sterke gerichtheid op het publiek. En in de allerlaatste zin van zijn studie concludeert hij zelfs dat het *decorum* een fundamenteel verschijnsel is en derhalve in principe onveranderlijk. Dit neemt echter niet weg dat zich bij de concrete invulling van dat verschijnsel verschuivingen voordoen, zoals ook uit de door Jansen weergegeven evolutie van het Nederlandse toneel in de zeventiende eeuw blijkt.

Eerder is reeds opgemerkt hoe omvangrijk het door Jansen bestudeerde corpus is. Het bestrijkt een zeer groot deel van Europa, mét de daarbij behorende schakering van talen, over een periode van twee eeuwen, de zestiende en de zeventiende. De evaluatie met betrekking tot de samenstelling van dit corpus is helaas wat summier. Zo krijgt de lezer die zich afvraagt hoe het nu zit met het *decorum* in Nederlandse traktaten als Van Mussems *Rbetorica* (1553), volgens de titelpagina toch ook bestemd voor dichters, en de *Rederijck-kunst* (1587) van de Amsterdamse rederijderskamer De Eglentier geen antwoord op zijn vraag. Die rhetorica's zullen er dus wel over zwijgen, maar wat meer zekerheid daaromtrent was prettig geweest. Jansen is verder waarschijnlijk een van de weinigen die blijkbaar zonder al te veel belemmering zo'n 'paneuropes' corpus kan ontleden. Daarom lijkt het een gemiste kans dat voor de presentatie van zijn zo brede studie als voertaal het Nederlands is gekozen. Anderzijds zouden voor een internationaal publiek de op zich boeiende observaties over het Nederlandse toneel wellicht weer te specifiek zijn geweest. De inrichting van het boek maakt het daarnaast moeilijk om zicht te krijgen op eventuele veranderingen in de loop van de tijd en op mogelijke regionale verschillen in opvatting. Het schetst namelijk, aan de hand van dat uitgebreide corpus, per onderwerp een beeld van daarop betrekking hebbende inzichten. Daardoor ontstaat de indruk van één groot discours, nauwelijks ingeperkt door ruimte en tijd.

De grote verdienste van Jeroen Jansen is dat hij met deze studie de opvattingen over een complexe rhetorische en poëtische notie, het *decorum*, heeft geanalyseerd en toegankelijk gemaakt, en dat niet alleen voor de Renaissance maar ook ruimschoots voor haar voorganger in dezen, de klassieke periode. Omdat het *decorum* relevant is voor alle stadia binnen het communicatieproces, van inventie tot presentatie, is dit boek een veel rijkere bron van informatie over literaire aangelegenheden – en met een bijzondere nadruk op het toneel – geworden dan men in eerste instantie zou verwachten. Daarbij wordt van de lezer wel enige lenigheid van geest verwacht, vanwege de omzichtige en soms wat stugge formuleringen en vanwege de bonte afwisseling van citaten in allerlei talen, die soms weer wel, soms weer niet vertaald of geparafraseerd zijn. Maar waarschijnlijk is er in de regels aangaande het *decorum* tussen *res* en *verba* bij een complexe materie niets dat zich daartegen verzet.

Anneke C.G. Fleurkens